

Tijdens de tweede ontwikkelsessie (23-25 mei) hebben de ontwikkelteams eerst de feedback op hun conceptvisie op het leergebied doorgenomen en verwerkt tot een bijgestelde visie. Vervolgens hebben ze op basis daarvan gewerkt aan de 'grote opdrachten' van hun leergebied.

Voor het formuleren van de grote opdrachten van het leergebied Mens & Maatschappij is het noodzakelijk dat het ontwikkelteam tijd neemt om (meer) zicht te krijgen op antwoorden op enkele vragen en/of dilemma's. Het ontwikkelteam Mens & Maatschappij heeft daarom nog geen grote opdrachten opgesteld, maar dilemma's en vragen geformuleerd waarbij het een beroep doet op de denkkraft van alle betrokkenen. Deze dilemma's en vragen worden in verschillende gespreksrondes met belanghebbenden geconsulteerd. Houd voor consultatiebijeenkomsten [de agenda op de website](#) in de gaten. Wilt u met het team in gesprek? Dit horen wij dat graag van u via info@curriculum.nu.

DILEMMA'S EN VRAGEN

Het leergebied Mens & Maatschappij (M&M) omvat de huidige kerndoelen 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' (primair onderwijs), de kerndoelen 'Mens & Maatschappij' (onderbouw vo) en de eindtermen van de schoolvakken aardrijkskunde, economie en bedrijfseconomie, filosofie, geschiedenis, maatschappijleer, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen (bovenbouw voortgezet onderwijs). Het ontwikkelteam M&M streeft bij de herziening van het huidige curriculum naar meer samenhang tussen vakken en/of doelen (horizontale samenhang) en versterking van de doorgaande leerlijn (verticale samenhang). Het streven naar meer samenhang is ambitieus gezien de complexiteit van het leergebied:

- het gaat bij M&M om veel verschillende schoolvakken;
- enkele schoolvakken worden in de huidige situatie alleen onderwezen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs;
- er zijn uiteenlopende ideeën over inhoudelijke samenhang;
- de diversiteit binnen het huidige onderwijs maakt het doen van algemeen geldende, onderbouwde uitspraken niet eenvoudig.

Hoe versterken we de samenhang?

Het ontwikkelteam vindt het belangrijk dat leerlingen leren gebruik te maken van de inzichten van de verschillende schoolvakken. Ieder schoolvak (en de achterliggende wetenschappelijke disciplines) heeft instrumenten om de interactie tussen de mens en zijn (maatschappelijke) omgeving te begrijpen. Ieder (vak)perspectief is op zichzelf waardevol maar de complexiteit van onze samenleving wordt pas echt zichtbaar als leerlingen vanuit meerdere perspectieven naar de wereld leren kijken.

Hoe kun je in een beschrijving van het curriculum zorgen dat de verschillende vakdisciplines binnen M&M elkaar merkbaar aanvullen en versterken?

Wat hiermee samenhangt:

- Leraren verschillen. Leerkrachten in het primair onderwijs zijn in eerste instantie generalisten. Vakdocenten in het voortgezet onderwijs zijn in eerste instantie expert op hun eigen vakgebied.

Hoe kun je in een beschrijving van een curriculum recht doen aan en rekening houden met die verschillen, én tegelijkertijd zorgen dat leerlingen leren om de verschillende vakperspectieven in samenhang te gebruiken?

- Het ontwikkelteam vindt het belangrijk dat het curriculum aansluit op de mogelijkheden van de leerling. De verschillen tussen onderwijstypen zijn groot: leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs hebben andere mogelijkheden dan leerlingen in het regulier onderwijs.

Voor alle leergebieden geldt: hoe kun je in een curriculumbeschrijving recht doen aan en rekening houden met die verschillen, én tegelijkertijd ook de gemeenschappelijkheid benoemen?

- Binnen de kerndoelen 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' in het primair onderwijs is het leergebied M&M verbonden met andere leergebieden: Mens & Natuur, Digitale Geletterdheid en Burgerschap. Ook in het voortgezet onderwijs wordt het leergebied M&M soms in samenhang met andere leergebieden aangeboden (zoals binnen NLT en de Geofuturescholen).

Hoe kan de samenhang tussen verschillende leergebieden worden versterkt?

- Onderwijs moet passend zijn bij het ontwikkelingsniveau van leerlingen. Er komt meer bij kijken om doelen te vertalen, al naar gelang de leeftijd van de leerlingen en het onderwijstype.

Hoe zorg je dat het M&M curriculum inhoudelijk aansluit bij de interesses en mogelijkheden van de verschillende leeftijdsgroepen? Hoe zorg je dat een curriculum daarin een goede opbouw kent?

- Het ontwikkelteam ziet graag een betere aansluiting van het primair naar het voortgezet onderwijs, binnen het voortgezet onderwijs (van onderbouw naar bovenbouw), en van het voortgezet onderwijs naar mbo, hbo en wo. Schoolvakken verschillen in de manier waarop de leerstof wordt opgebouwd.

Hoe kan in de beschrijving van het nieuwe curriculum de aansluiting tussen verschillende onderwijstypen worden verbeterd? Wat werkt bij het beschrijven van het leerplan beter: een concentrische- of een lineaire opbouw? Hoe voorkomen we 'breukvlakken' tussen de verschillende onderwijstypen? Wanneer is het juist wenselijk om vakspecifieker te worden, en waarom?

Overige aandachtspunten

Overige zaken die van belang zijn en bij de uitwerking van de grote opdrachten en aandacht verdienen:

1. De plaats van levensbeschouwing of godsdienst in het leergebied M&M:
Levensbeschouwing en godsdienstonderwijs maken geen onderdeel uit van het leergebied. Het is aan scholen om invulling te geven aan levensbeschouwing en/of godsdienstonderwijs. Geestelijke stromingen en levensovertuigingen komen als onderwerpen binnen het leergebied wel aan bod.
2. Hoe zorgen we dat de eigenheid van het primair onderwijs goed tot zijn recht komt en betrekken we het werkveld daarbij?

PROCESVERSLAG tweede ontwikkelsessie

Omdat de teamleden M&M in de eerste consultatieperiode verschillende taken vervuld hebben (bezoeken van feedback bijeenkomsten, schrijven van de visie, etc.) is met behulp van het TGI-model (de zogenaamde themagecentreerde interactie) allereerst gezorgd dat alle teamleden de overkoepelende doelen van ons traject opnieuw voor ogen kregen.

Om te komen tot een eerste aangepaste conceptvisie op het leergebied Mens & Maatschappij en de eerste aanzet voor de grote opdrachten is wederom de *BOB-methode* (Beeldvorming, Oordeelsvorming en Besluitvorming) en het *Obeya bord* gehanteerd.

De tweede ontwikkelsessie van het M&M ontwikkelteam stond in het teken van samenhang, met name de samenhang tussen de verschillende vakgebieden binnen het leergebied. Daarnaast werd gezocht naar (eventuele) samenhang van het leergebied met de andere leergebieden, de doorlopende leerlijnen en de ontwikkelingen in de wereld en de maatschappij. Om de samenhang tussen de onderlinge leergebieden te bevorderen waren alle teams op dezelfde locatie aanwezig.

Aanpassing van de conceptvisie M&M

De feedback op de conceptvisie van M&M is voorafgaand aan de driedaagse ten behoeve van alle teamleden in kaart gebracht. Het betrof in totaal 58 reacties (van personen, scholen en organisaties). Na gedegen beoordeling hiervan is een aantal aspecten geselecteerd op basis waarvan de visie is aangescherpt en bijgesteld:

- afbakening van het leergebied M&M;
- aanscherpen van de visie wat betreft de drie doeldomeinen;
- samenhang: aanvulling en nadere duiding;
- de vraag *in hoeverre staat de leerling centraal*;
- toekomstgerichtheid;
- de plek van levensbeschouwelijk onderwijs;
- begripsverheldering;
- onderwerpen en thema's (die hun plek kunnen krijgen in de grote opdrachten);
- onderbouwing van de visie en bronverwijzing.

In kleine groepjes zijn deze aspecten uitgebreid besproken. Vervolgens is plenair besloten op welke onderdelen de visie aangepast en aangevuld moest worden.

Het aanpassen van de conceptvisie waarbij we recht wilden doen aan de uitgebreide feedback kostte veel tijd. In het consultatieverslag staat een inhoudelijke onderbouwing van de gemaakte afwegingen.

Eerste aanzet tot de grote opdrachten

Voorafgaand aan de tweede ontwikkelsessie heeft ieder teamlid een aantal grote opdrachten ontwikkeld. Deze zijn in een korte pitch door iedereen gepresenteerd. De inbreng was verschillend van aard; het betrof conceptuele-, vakspecifieke- en/of praktijkgerichte benaderingen. Met elkaar is besproken hoe het team de grote opdrachten ziet en welke invulling hieraan gegeven kan worden.

Tussentijds heeft er een ontmoeting plaatsgevonden met vertegenwoordigers van het vmbo, hbo en wo. Dit om een goed beeld te kunnen vormen over met name de aansluiting met het vervolgonderwijs. Gesprekspunten waren de invulling van mogelijke

grote opdrachten en de knelpunten, en mogelijkheden op het gebied van samenwerking tussen de M&M vakken. Een dilemma is dat het onderwijsveld hier verschillend over denkt.

De opdracht vanuit Curriculum.nu is o.a. om te zorgen voor meer samenhang binnen het bestaande curriculum om zo de overladenheid terug te dringen. Het ontwikkelteam ziet in de praktijk dat samenhang binnen de verschillende vakgebieden bij kan dragen aan meer betekenisvol onderwijs voor de leerlingen. Ook het centraal stellen van de leerling is een opdracht vanuit Curriculum.nu.

Het ontwikkelteam M&M wil samenhang binnen het leergebied creëren op basis van de verschillende (vak)perspectieven die nodig zijn om de complexe samenleving te begrijpen. Het team wil niet voorbijgaan aan de visie van de verschillende (sterk op het voortgezet onderwijs georiënteerde) vakverenigingen en individuele, voornamelijk vo-docenten om de positie van de verschillende vakken, met ieder hun eigen specifieke vakinhouden, te behouden.

Met de leden van andere ontwikkelteams is gesproken over de invulling van de grote opdrachten en is gezocht naar verdere samenhang tussen de verschillende leergebieden. De tijd om andere ontwikkelteams te spreken was beperkt. De wens is geuit om elkaar in een volgende ontwikkelbijeenkomst opnieuw te ontmoeten en de samenhang in de tussenliggende periode in kaart te brengen.

Met het team werden vervolgens de criteria besproken voor het formuleren van de grote opdrachten. De grote opdrachten:

- hebben een onderbouwde relatie met de visie;
- zijn de belangrijkste inzichten van en over het leergebied;
- zijn betekenisvol voor leerlingen;
- omvatten voor zover mogelijk het hele leergebied (en de onderliggende M&M vakken);
- zijn in essentie herkenbaar voor zowel het primair als het voortgezet onderwijs;
- zijn te vertalen en uit te werken in kennis en vaardigheden (bouwstenen) voor de verschillende sectoren en fasen.

De opbouw van de grote opdrachten ziet er als volgt uit: een stelling als titel en een toelichting van de inhoud met daarin een relatie naar de visie; het belang van de opdracht voor de leerling (betekenisvol); kennis en vaardigheden (op hoofdlijnen).

In kleine groepjes zijn de grote opdrachten verder verkend. De verschillende (vak)perspectieven bleken een goed ordeningskader te vormen. In de overwegingen heeft de binnengekomen feedback een belangrijke rol gespeeld.

Als resultaat en op basis van de input van de kleine groepjes is er vervolgens een eerste aanzet gemaakt voor een tiental thema's die de opmaat vormen voor de grote opdrachten voor M&M. Omdat het team onvoldoende tijd had om deze thema's goed met elkaar te bespreken en te beoordelen op een evenwichtige spreiding en dekking van het leergebied, is er voor gekozen om op een later moment verdere keuzes te maken.

Er is geconstateerd dat een goede toelichting van de keuze van de grote opdrachten van belang is. Voor alle betrokken partijen moet duidelijk zijn dat de verschillende (vak)perspectieven terug gaan komen in de grote opdrachten.

Omdat het aanscherpen van onze visie een zorgvuldig proces is geweest dat het team veel tijd kostte, zijn over de grote opdrachten nog geen besluiten genomen. Besloten is om in deze fase geen grote opdrachten naar buiten te brengen, omdat er nog te veel dilemma's zijn waaraan eerst aandacht besteed moet worden. Deze zijn aansluitend aan de ontwikkelbijeenkomst op schrift gesteld op basis van hetgeen in de bijeenkomst aan de orde is geweest.

In de komende consultatieperiode wil het ontwikkelteam denkkracht mobiliseren en mede op basis daarvan draagvlak creëren voor de selectie en formulering van grote opdrachten M&M. Het is van belang om de kern van de verschillende M&M vakgebieden daarin een plek te geven. Tevens hoopt het ontwikkelteam de angst tot samenhang die leeft bij onder meer een aantal vakverenigingen weg te kunnen nemen.

Producten van het ontwikkelteam M&M

Het ontwikkelteam M&M heeft uiteindelijk besloten om in deze fase de volgende producten op te leveren:

- bijgestelde conceptvisie;
- consultatieverslag;
- procesverslag (met een toelichting op het ontbreken van de grote opdrachten);
- het document '*Dilemma's en vragen*'.

CONSULTATIEVRAGEN

Het ontwikkelteam heeft in plaats van grote opdrachten dilemma's en vragen geformuleerd die nader verkend moeten worden om tot grote opdrachten te kunnen komen. Deze dilemma's en vragen worden in verschillende gespreksrondes met belanghebbenden geconsulteerd. [Houd hiervoor de agenda op de website in de gaten.](#)